

Positive Psychology Research

Positive Psychology Research
E-ISSN: 2476-3705
Vol. 8, Issue 4, No.32, Winter 2023, P:17-36
Received: 07/20/2021 Accepted: 12/24/2022

Research Article

The Development of Self and Other Forgiveness from Adolescence to Emerging Adulthood

Faeze Shakeri: Master of General Psychology, Faculty of Psychology and Educational Sciences, Yazd University, Yazd, Iran

faezeshakeri9@gmail.com

Samaneh Asadi*: Associate Professor, Department of Psychology, Faculty of Psychology and Educational Sciences, Yazd University, Yazd, Iran

s.asadi@yazd.ac.ir

Fahimeh Dehghani: Associate Professor, Department of Psychology, Faculty of Psychology and Educational Sciences, Yazd University, Yazd, Iran

f.dehghani@yazd.ac.ir

Abstract

The purpose of this study was to investigate the development of self, others, and situation forgiveness from adolescence to emerging adulthood. To this end, 395 individuals, aged 12 to 25 years in four age groups living in Isfahan, Iran, were selected by cluster (for the first three groups) and available sampling (for the fourth group). The study was a cross-sectional study with using the causal-comparative design and the required data were collected with the Forgiveness Scale. The results of the analysis of variance showed that forgiveness of self had a slight decreasing trend from the beginning of adolescence to adulthood. The results also revealed that forgiveness of others declined from 12 to 16 years of age, however, it increased in emerging adulthood. Moreover, the changes in situation forgiveness were not significant in four groups. Eta squared results showed a small effect of age on the forgiveness of self (2%) and forgiveness of others (4%). Finally, there was no significant gender difference in the forgiveness of self and others in different age groups.

Keywords: Self-Forgiveness, Other Forgiveness, Gender, Adolescence, Emerging Adulthood

Introduction

Forgiveness can be defined as a decision to release negative feelings, cognition, and behaviors based on a sense of sympathy, respect and grievance for guilty (Lavafpour et al., 2014). Neto et al. (2014) pointed out three forms of forgiveness: other, self, and situation forgiveness. Other forgiveness manifests

itself in intentionally reducing the negative feelings and thoughts against others. Furthermore, self forgiveness refers to passionately releasing the sense of agony against oneself and conversely improving compassion and love for the self (Enright, 1996). Additionally, situation forgiveness refers to rendering all the negative thoughts and feelings surrounding the inevitable hard situations (Tompson et al., 2005). Chiaramello et al. (2008), in their study of the development of forgiveness in

*. Corresponding author

adolescence, found that teenagers in the middle of adolescence were less forgiving and more vindictive than in the beginning. Subkowiak et al. (1995) also found that teenagers usually forgave significantly less than adults in similar situations. After adolescence, forgiveness of others increases with age in adulthood. This is because adolescence is the time of identity formation (Berk, 2007, 2014) and emerging adulthood is the period of identity consolidation (Arnett, 2000; Lotfabadi, 2009). Moreover, different ways of socialization of boys and girls (Dastranj, 2013) may cause gender differences in their forgiveness. As such, it can be concluded that the desire to forgive has a developmental trend. This research study aimed to seek this developmental trend for forgiveness from adolescence to emerging adulthood.

Method

This study employed a cross-sectional study with a causal-comparative design. Its statistical sample included 395 individuals whose aged ranged from 12 to 25 years living in Esfahan, Iran. The group classification was a 12-year-old group (55 girls and 50 boys), a 14-year-old group (49 girls and 51 boys), a 16-year-old group (51 girls and 45 boys), and an 18-23-year-old group (48 girls and 46 boys). They were selected by cluster (for the first three groups) and available sampling (for the fourth group). The data were gathered using the Hartland Forgiveness Scale (2005). Hartland Forgiveness Scale (Thompson et al., 2005) includes 18 items in three subscales (self, other, and situation forgiveness). The items are on a 5-point Likert scale ranging from 1 (the least amount of forgiveness) to 5 (the highest amount of forgiveness). The descriptive indices (mean, standard deviation), independent group t-tests, multivariate analysis of variance, and Tukey's post hoc test were used to analyze the obtained data.

Results

According to the multivariate analysis of variance, there was a significant difference between age groups in the forgiveness of self and others. However, the eta squares for both variables were .02 and .04, respectively, which indicates a small effect. Self-forgiveness differed significantly only between the two groups of 12 and 18-25 years old. Self-forgiveness scores decreased among 18-25-year-olds as compared to 12-year-olds (mean diff.=1.31, $p = 0.02$). Nonetheless, there were significant differences between the three groups in terms of other forgiveness. There was a decrease in other forgiveness between 16-years-old group and to 12-years-old (Mean diff.=1.63, $p = 0.05$), and there was an increase in forgiveness for the 18-25 years-old and 14 and 16-years-old groups (Mean diff.= -1.686, $p=0.05$ and Mean diff.= -2.668, $p=0.001$). Independent t-tests were used to examine gender differences in forgiveness scores for girls and boys in each age group. Only for situation forgiveness among the 12-years-old group, the gender difference was significant with an effect size of ($\eta^2=0.05$, $t=2.39$, and $p=0.01$), while no difference was observed in the other groups. In the 12-year-old group, the scores of situation forgiveness were higher for boys than girls.

Conclusion

The results showed that other forgiveness decreased during adolescence and reached its lowest level at the age of 16 and after that, in emerging adulthood, other forgiveness increased significantly. The research of Girard and Mallet (2012) and Chiramello et al. (2008) reported the developmental course of forgiveness of others in adolescents until the age of 15. Also, Subkowiak et al. (1995) stated that adolescents were significantly less forgiving than their same-sex parents in similar situations. As expected, the conflict of the emerging adulthood stage of intimacy versus isolation and relationships

with others becomes important for the individual; therefore, the person preserves one's valuable relationships by forgiving others' mistakes (Kaleta & Mróz, 2018). Also, the findings showed that the development of self-forgiveness has a downward slope, and the 18-25-years-old group forgave themselves significantly less than the 12-year-old group. During adolescence, when identity is formed, self-forgiveness does not change much, but with the emergence of self-esteem, self-evaluation takes place, and a person becomes more sensitive about one's mistakes, and self-forgiveness becomes more difficult and decreases. However, this research study did not find significant changes in situation forgiveness in four groups. Unfortunately, research background focuses on the forgiveness of others, and other dimensions of forgiveness have not been carefully investigated yet. Therefore,

there is little evidence to compare the findings of self-forgiveness and situation, especially during adolescence. In addition, some factors such as small effect sizes and low statistical power can limit generalization of the findings of the present study.

Ethical Consideration

Compliance with Ethical Guidelines: All ethical issues such as informed consent and confidentiality of participants' identity were respected.

Authors' Contributions: All authors contributed to the study. The first author wrote the first draft of the manuscript. The second and third authors edited the manuscript and the second author is corresponding author.

Conflict of Interest: The authors declare no conflict of interest for this study.

Funding: This study was conducted with no financial support and is part of M.A. thesis of the first author.

Acknowledgment: The authors thank all participants in the study.

تحول بخشایش خود و دیگران از دوره نوجوانی تا بزرگسالی در حال پیدایش

فائزه شاکری: کارشناس ارشد روانشناسی عمومی، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، دانشگاه یزد، یزد، ایران

faezeshakeri9@gmail.com

سمانه اسعدی*: دانشیار گروه روانشناسی، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، دانشگاه یزد، یزد، ایران

s.asadi@yazd.ac.ir

فهیمه دهقانی: دانشیار گروه روانشناسی، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، دانشگاه یزد، یزد، ایران

f.dehghani@yazd.ac.ir

چکیده

هدف این پژوهش، بررسی سیر تحولی بخشایش خود و دیگران در طول دوره نوجوانی تا بزرگسالی در حال پیدایش بود. در این راستا از بین افراد ۱۲ تا ۲۵ ساله ساکن شهر اصفهان، تعداد ۳۹۵ نفر در سه گروه سنی، ۱۲، ۱۴، ۱۶ ساله و نیز یک گروه سنی ۱۸ تا ۲۵ ساله موسوم به بزرگسالی در حال پیدایش انتخاب شدند. بدین منظور از دو روش نمونه‌گیری خوشه‌ای برای سه گروه اول و نمونه‌گیری در دسترس برای گروه چهارم استفاده شد. در چارچوب پژوهشی مقطعی و با استفاده از طرح علی مقایسه‌ای، داده‌های مورد نیاز از طریق مقیاس بخشایش جمع‌آوری شد. نتایج حاصل از تحلیل واریانس نشان دادند تغییرات در بخشایش خود از ابتدای دوره نوجوانی تا بزرگسالی در حال پیدایش، سیر نزولی با شیب کم داشت. این یافته در حالی بود که بخشایش دیگران از ۱۲ تا ۱۶ سالگی کاهش یافته است؛ ولی در بزرگسالی در حال پیدایش افزایش یافت. تغییرات بخشایش موقعیت در چهار گروه معنادار نبود. به عبارت دیگر، مقادیر مجذور اتا (درصد واریانس مشترک) نشان‌دهنده تأثیر کم گروه‌های سنی بر متغیرهای بخشایش خود (۲ درصد) و بخشایش دیگران (۴ درصد) بود. همچنین، تفاوت جنسیتی معناداری در بخشایش خود و دیگران در گروه‌های سنی مختلف مشاهده نشد.

واژه‌های کلیدی: بخشایش خود، دیگران و موقعیت، جنسیت، نوجوانی، بزرگسالی در حال پیدایش

نتو و همکاران (2014) به سه نوع بخشایش اشاره داشته‌اند. بخشایش دیگران در کاهش داوطلبانه افکار، احساسات و رفتار منفی نسبت به خطاکار و بازگشت به افکار، احساسات و رفتار مثبت نسبت به او ظهور می‌یابد؛ اما هدف بخشایش می‌تواند خود و شرایط محیطی خارج از کنترل فرد نیز باشد (Thompson et al., 2005). در این باره انرایت (1996) بخشایش خود را تمایل به رهاکردن رنجش از خود در برابر اشتباه و پرورش دادن شفقت، خیرخواهی و عشق نسبت به خود تعریف می‌کند. در واقع بخشایش خود، اراده برای پاک کردن ذهن از تحقیر و نفرت نسبت به خود به سبب آسیب‌زدن به دیگری است (Horsbrugh, 1974 as cited in Hall & Fincham, 2005). همچنین، بخشایش موقعیت محیطی به معنی رهایی از افکار، احساسات و رفتارهای منفی نسبت به شرایط اجتناب‌ناپذیری از قبیل بیماری سخت، سرنوشت ناگوار و بلایای طبیعی است؛ زیرا وقتی شرایط محیطی خارج از کنترل رخ می‌دهند مفروضات مثبت فرد درباره آسیب‌ناپذیری یا معنادار بودن دنیا نقض می‌شود و منجر به پاسخ منفی فرد به آن موقعیت‌ها می‌شود (Thompson et al., 2005).

در کنار حوزه نفوذ بسیار وسیع بخشایش، عوامل بسیاری هم بر وقوع آن اثر می‌گذارند. مالت و همکاران (1998) عوامل مؤثر در وقوع بخشایش دیگران را با استفاده از روش تحلیل عاملی به چهار دسته کلی تقسیم کردند: ۱) بخشایش بعد از انتقام گرفتن (انتقام)؛ ۲) شرایط شخصی و اجتماعی (حال بخشایشگر، دعوت دیگران، پایان پیامد خطا و عذرخواهی خطاکار، فشار اجتماعی برای بخشایش و مدت زمانی که از رخ دادن خطا می‌گذرد، سن، جنس، مذهب)؛ ۳) موانع بخشایش (پیامدهای شدید ناشی از خطا، عمدی بودن خطا) و ۴) بسته شدن راه بخشایش (فلسفه شخصی فرد). دو عامل مؤثر دیگر بر سیر تحول بخشایش، جنسیت و فرهنگ است. درباره تفاوت جنسیتی نتایج پژوهش‌ها یکسان نیست؛ برای نمونه، نتایج فراتحلیل میلر و همکاران (۲۰۰۸)

مقدمه

بخشایش^۱ (بخشودن) مفهومی است که در تمام زمینه‌های زندگی انسان، گستره نفوذ دارد و همواره از آن به عنوان یک فضیلت در ادیان بزرگ جهان و نیز سنت‌های باستانی سخن به میان آمده است (Tucker et al., 2015). این رویکرد در روانشناسی مثبت نیز به چشم می‌خورد (Peterson & Seligman, 2004). در لغت‌نامه دهخدا «بخشایش» به معنای از جرم، گناه و تقصیر کسی درگذشتن است که اغلب در زبان فارسی به دلیل تشابه ظاهری با واژه بخشش، به جای هم به کار برده می‌شوند و حال آنکه اساساً دو مقوله متفاوت‌اند (Anvari, 2014 as cited in Salehi, 2008). واژه «بخشش» اسم مصدر از بخشیدن و به معنای داد و دهش است؛ در حالی که بخشایش از مصدر بخشودن به معنای درگذشتن از گناه و اعمال عفو است.

در حوزه روانشناسی با در نظر گرفتن معنای درست این واژه فارسی، بخشایش را می‌توان تصمیمی برای رهاسازی احساسات منفی، شناخت و رفتار مبتنی بر دلخوری و ابراز احترام، خیرخواهی، همدردی یا شفقت نسبت به مرتکب عمل دانست (Lavafpour et al., 2014) یا به بیانی دیگر بخشایش تعهد آگاهانه در صرف انرژی و تلاش برای حرکت به سمت کاهش افکار، احساسات و رفتارهای منفی و افزایش افکار، احساسات و رفتارهای مثبت نسبت به مجرم است (McElroy-Heltzel et al., 2020). به طور کلی بخشایش‌گری فرایندی تعمدی و داوطلبانه است که با تصمیم اختیاری برای بخشایش اتفاق می‌افتد. بعد هیجانی بخشایش‌گری به کاهش احساسات منفی، خشم و تلخی اشاره دارد. بعد شناختی آن شامل کاهش نشخوارهای فکری درباره انتقام می‌شود و بعد رفتاری آن نیز دوری از انجام رفتارهای تلافی‌جویانه است (Worthington et al., 2007).

¹ forgiveness

۱۸ ساله، تمایل به بخشایش دیگران را در گروه ۱۴ ساله از هر گروه دیگری کمتر گزارش کردند. در گزارش آنها سیر تحولی بخشایش دیگران تا ۱۵ سالگی به صورت نزولی بود. سابکوویاک و همکاران (1995) نیز دریافتند معمولاً نوجوانان در شرایط مشابه به طور معناداری کمتر از بزرگسالان می‌بخشند. پس تمایل به بخشایش دیگران در دوره بزرگسالی با افزایش سن بیشتر می‌شود (Ghaemmaghami et al., 2011; Girard & Mullet, 1997; Kaleta & Mróz, 2018; Subkoviak et al., 1995; Toussaint et al., 2001).

انرایت و گروه مطالعات تحول انسان (Enright et al., 1992; Enright, 1991, 1994; Enright et al., 1989) پژوهش‌هایی درباره تغییرات استدلال‌های مرتبط با بخشایش در گذر سنی انجام دادند و براساس پژوهش‌های کلبرگ (1976) مدلی ارائه کرده‌اند که در آنها از داستان‌های اخلاقی کلبرگ «داستان هاینز» و «داستان فرار زندانی» برای بررسی سطح تحول استدلال بخشایش در کودکان استفاده کردند. بر این اساس، کودکان ۹ تا ۱۰ ساله نزدیک به سطح ۲ (بخشایش جبرانی) بودند یا به عبارتی این کودکان زمانی مایل به بخشایش بودند که آنچه گرفته شده است به درستی جایگزین یا جبران شود و به نوعی در مرحله پیش‌بخشایش بودند. شرکت‌کنندگان ۱۵ تا ۱۶ ساله به سطح ۳ (بخشایش انتظاری) نزدیک بودند. به طور متوسط نوجوانان انتظار داشتند از سوی دیگران مطلوب شمرده شوند؛ حتی اگر آنچه گرفته شده است، جبران نمی‌شد. بخشایش دانشجویان و بزرگسالان نزدیک به سطح ۴ (بخشایش به‌عنوان همبستگی اجتماعی و بخشایش درونی) بود؛ بدین معنی که بزرگسالان جوان و میانسال تمایل دارند فکر کنند بخشایش در نتیجه یک نگرش مذهبی یا فلسفی، بدون هیچ‌گونه مداخله‌ای از سوی خانواده و دوستان رخ داده است؛ حتی اگر جبران رخ نداده باشد. تعداد کمی از افراد به مرحله بخشایش به‌عنوان عشق رسیدند. به‌طور کلی، مدل تحول بخشایش از طرف انرایت و گروه مطالعات تحول انسان برای بخشایش سه مرحله قائل شد. مرحله اول، بخشایش

نشان دادند زنان بیش از مردان می‌بخشند. همچنین، کالتا و مروز (2022) در پژوهش خود به این یافته رسیدند که مردان درجات بالاتری از بخشایش را از خود نشان می‌دهند و به‌ویژه هنگامی که فرد یا موقعیتی فراتر از کنترل آنها باشد، تمایل بیشتری به بخشایش دارند؛ اما در کل پژوهش‌های دیگر، به‌ویژه پژوهش‌هایی که تحول بخشایش را بررسی کرده‌اند، عدم تفاوت را گزارش کرده‌اند (Berry et al., 2001; Enright et al., 1989; Girard & Mullet, 1997; Maltby et al., 2007). فرهنگ نیز به دلیل تفاوت درک و تفسیر رفتار ناعادلانه در هر جامعه می‌تواند بر بخشایش افراد تأثیر بگذارد. در واقع افکار، احساسات و قضاوت‌های منتهی به بخشایش، فرهنگ - جامعه وابسته^۱ است (Ho & Fung, 2011; Hook et al., 2009; Miller et al., 2008; Neto et al., 2014). به بیان دیگر، فرهنگ مفهوم گسترده‌ای است که در بستر هر جامعه‌ای نگاه افراد را به جهان اطراف تحت تأثیر قرار می‌دهد (Clark, 1989; Pieterse, 2007; Trujillo et al., 2008) و بخشایش نیز به‌عنوان یک پدیده پیچیده از این موضوع مستثنا نبوده است و می‌تواند نوع تفسیری را که افراد گروه‌های مختلف فرهنگی از بخشایش دارند، تحت الشعاع قرار دهد (Hook et al., 2009; Nisbett, 2003). از جمله عوامل دیگر، مسئله سن و تغییرات تحولی مربوط به سن است. اولین یافته‌هایی که به سن به‌عنوان یکی از قوی‌ترین عوامل تعیین‌کننده در بخشایش اشاره داشت، پژوهش مالت و همکاران (1998) بود؛ اما متأسفانه تعداد پژوهش‌های انجام‌شده تا کنون برای بررسی تغییرات تمایل به بخشایش در طول عمر اندک است (Riek & DeWit, 2018). در پژوهشی چیراملو و همکاران (2008) در بررسی تحول بخشایش در دوره نوجوانی دریافتند نوجوانان در اواسط نوجوانی نسبت به اوایل آن کمتر بخشند و بیشتر انتقام‌جو هستند و به‌طور مشابه گیرارد و مالت (۲۰۱۲) در مقایسه چهار گروه سنی ۱۲، ۱۴، ۱۶ و

^۱. Culture-society dependent

کارکرد نهادها (مانند سیستم آموزشی یا قضایی) یا رویدادهای ملی (مانند تظاهرات اعتراضی) و حتی رویدادهای بین‌المللی (مانند تروریسم) بستگی زیادی به میزان بخشایش‌شان دارد (Girard & Mullet, 2012)؛ اما بخشودن در نوجوانی با توجه به تحول شناختی و اجتماعی که توانایی‌های جدیدی به نوجوان می‌دهد، با سختی انجام می‌گیرد. بحران هویت، نوجوان را در ارتباط با خود و دیگران دچار مشکل می‌کند. او روابط خود با دیگران و محیط را بازنگری و قبل از به توافق رسیدن درباره ارزش‌ها و اهداف، آنها را تجربه می‌کند (Ahadi and Jomehri, 2001). با توجه به نظریه تحول روانی - اجتماعی اریکسون وظیفه مهمی که بر دوش نوجوان سنگینی می‌کند، جستجوی هویت خود است و باعث می‌شود نوجوانان در تعارض بین استقلال خواهی و احساس درجه وابستگی به والدین خود درگیر باشند (Mansour, 1999). همچنین، با توجه به خودمیان‌بینی در سطح عملیات انتزاعی، نوجوان از دیگران و محیط انتظار دارد به نفع دیدگاه او تغییر کنند (Mansour & Dadsetan, 2004) و تمایل به مجادله و انتقاد از صاحب قدرت دارد (Elkind, 1987 as cited in Ahadi and Jomehri, 2001). پس این توانایی‌ها باعث اعتقاد به نوعی «رستاخیز» در نوجوان می‌شود و خود را معجری فعالیت‌های اصلاح‌گرایانه می‌داند (Mansour & Dadsetan, 2004)؛ در نتیجه، نمی‌تواند خطاهای دیگران را ببخشد. در این بین، می‌توان حتی به جامعه‌پذیری متفاوت دختر و پسر در فرهنگ‌های مختلف اشاره کرد (Dastranj, 2013) که هر کدام ویژگی‌های متفاوتی را در نوجوان ایجاد می‌کند (Azazi, 1998) و ممکن است باعث تفاوت در میزان بخشایش این دو جنس شود. بنابراین، براساس آنچه تا کنون ذکر شد، در راستای توجه به اهمیت و ضرورت این پژوهش، جستجوها در بین پژوهش‌های ایرانی نشان داد در حوزه بخشایش، پژوهش‌ها در سه دسته طبقه‌بندی می‌شوند. دسته اول، بررسی‌های کتابخانه‌ای در راستای گسترش ادبیات

جبرانی (۹ تا ۱۰ سالگی) است، مرحله دوم انتظاری (۱۱ تا ۱۵ سالگی) و مرحله سوم بخشایش درونی (بزرگسالان) است (Enright, 1989, 1991, 1994; Park & Enright, 1997).

کالتا و مروز (2018) نیز نظریه تحول روانی - اجتماعی اریکسون (1993) را در تحلیل تغییرات بخشایش در گستره عمر راهگشا دانستند. آنها با اشاره به تعارض‌ها و بحران‌ها در هر مرحله معتقدند تغییرات بخشایش را می‌توان براساس تعارض خاص آن مرحله توضیح داد. بر این اساس، کاهش بخشایش دیگران در دوره نوجوانی با توجه به ویژگی‌های این دوره دور از انتظار نیست. دگرگونی‌های بنیادی ناشی از گذار از کودکی به نوجوانی در قلمرو عاطفی و اجتماعی به‌ویژه بر اثر اهمیت روابط دوستانه با همسالان که با هدف دستیابی به لذت ناشی از این روابط است (Dadsetan & Tajrish, 2004)، به همراه آرمانگرایی در آنها سبب می‌شود با مشاهده نقص در صاحبان قدرت (مانند والدین، معلمان، نهادهای اجتماعی و ...) به انتقاد از آنها پردازند (Elkind, 1987 as cited in Ahadi and Jomehri, 2001) و سعی کنند محیط اجتماعی را مطابق نظرات خود تغییر دهند (Mansour & Dadsetan, 2000)؛ زیرا آنها در هیئت یک مصلح آرمانی‌نگر عمل می‌کنند (Mansour & Dadsetan, 2004). در واقع نوجوانان در حین فردی‌سازی، زندگی گذشته خود را بررسی می‌کنند و آسیب‌های گذشته را تلخ و گزنده می‌یابند (Al-mabuk, 1990 as cited in Subkoviak et al., 1995). در ادامه، پس از نوجوانی، بخشایش دیگران با افزایش سن در دوره بزرگسالی افزایش می‌یابد؛ چون نوجوانی زمان شکل‌گیری هویت است (Berk, 2007/2014)؛ اما بزرگسالی در حال پیدایش، دوره انسجام هویت است (Arnett, 2000; Lotfabadi, 2009).

بنابراین، بخشایش به‌عنوان موضوع اصلی زندگی روزمره نوجوانان است و رفتار آنها در خانه (خشونت خانوادگی) یا در مدرسه (قلدری)، نگرش نسبت به

شیوه‌های نمونه‌گیری متفاوتی اتخاذ شد. شرکت کنندگان دانش‌آموز به روش نمونه‌گیری خوشه‌ای انتخاب شدند. از میان ۶ ناحیه آموزش و پرورش اصفهان، ناحیه ۲، سپس از این ناحیه دو دبستان، دو دبیرستان دوره اول و دو دبیرستان دوره دوم (سه مدرسه دخترانه و سه مدرسه پسرانه) به‌طور تصادفی انتخاب شدند. از هر دبستان دو کلاس پایه ششم (۱۲ ساله)، از هر دبیرستان دوره اول دو کلاس پایه هشتم (۱۴ ساله) و از هر دبیرستان دوره دوم، دو کلاس پایه دهم (۱۶ ساله) انتخاب شدند و تمام دانش‌آموزان کلاس ابزارهای سنجش این پژوهش را تکمیل کردند. در محدوده سنی ۱۸ تا ۲۵ ساله ابزارهای سنجش با روش نمونه‌گیری در دسترس در ناحیه ۲ اصفهان توزیع شد. در ضمن، حجم نمونه با توجه به جدول کرجسی و مورگان (1970) انتخاب شد که برای جامعه‌های بزرگ‌تر از ۱۰۰ هزار نفر نمونه‌ای با حجم ۳۸۴ نفر را پیشنهاد کردند (Hafeznia, 2010, p 164). به دلیل اینکه در روش نمونه‌گیری خوشه‌ای مرحله‌ای باید تمام اعضای کلاس به‌عنوان نمونه گرفته شوند و همچنین، برای اینکه امکان مقایسه‌های آماری بین گروهها وجود داشته باشد، حجم نهایی نمونه به ۳۹۵ نفر رسید. گروه ۱۲ ساله‌ها (۵۵ دختر و ۵۰ پسر) با میانگین سنی ۱۲/۱۶ و انحراف معیار ۰/۵۵؛ گروه ۱۴ ساله‌ها (۴۹ دختر و ۵۱ پسر) با میانگین سنی ۱۴/۲۰ و انحراف معیار ۰/۶۲؛ گروه ۱۶ ساله‌ها (۵۱ دختر و ۴۵ پسر) با میانگین سنی ۱۶/۲۳ و انحراف معیار ۰/۵۳ و گروه ۱۸-۲۳ ساله‌ها (۴۸ دختر و ۴۶ پسر) با میانگین سنی ۲۰/۶۳ و انحراف معیار ۲/۶۹ بود.

ابزار سنجش: مقیاس بخشایش هارتلند^۱ (HFS):
تامپسون و همکاران این مقیاس را در سال ۲۰۰۵ برای اندازه‌گیری بخشایش تهیه کردند که دارای ۱۸ گویه و سه خرده‌مقیاس بخشایش خود، بخشایش دیگران و بخشایش موقعیت است. گویه‌های ۱ تا ۶ خرده‌مقیاس

بخشایش (Imanifar et al.,)
For more information: Parcham & Fatahi, 2016; 2012)، دسته دوم بررسی‌هایی با طرح همبستگی درباره رابطه بخشایش با برخی متغیرهای روانشناختی (Pouresameli et al.,)
Khademi et al., 2017; Sadri Damirchi et al., 2009؛
al., 2015) و دسته سوم هم بررسی تأثیر پروتکل‌های درمانی مبتنی بر بخشایش (Bahari et al., 2010; Mohammadi et al., 2021; Sa,adatmand et al., 2017؛ Pourtaleb et al., 2021) بودند. علاوه بر این، با در نظر داشتن برخی عناصر شناخته‌شده در فرهنگ شهر اصفهان از جمله: «نظم»، «ترتیب» و «آداب‌مندی» (Rahmani, 2017) و توجه به اهمیت دوره نوجوانی در تحول بخشایش، این پژوهش با هدف بررسی سیر تحولی بخشایش خود، دیگران و موقعیت در طول دوره نوجوانی تا بزرگسالی در حال پیدایش در شهر اصفهان انجام شد و تفاوت‌های جنسیتی در گروههای مختلف سنی را نیز مدنظر قرار داد. برای دستیابی به اهداف پژوهش با توجه پیشینه‌های پژوهشی یادشده، پیش‌بینی پژوهشگران در چارچوب این فرضیه‌ها بررسی شد: (۱) بخشایش دیگران در گروههای سنی تغییر می‌کند؛ (۲) بخشایش خود در گروههای سنی تغییر می‌کند؛ (۳) بخشایش موقعیت در گروههای سنی تغییر می‌کند و (۴) بخشایش خود، دیگران و موقعیت بین دختران و پسران هر گروه سنی متفاوت است.

روش

روش پژوهش، جامعه آماری و نمونه: طرح این پژوهش، تحولی مقطعی و در چارچوب یک روش توصیفی از نوع علی - مقایسه‌ای بود. جامعه آماری این پژوهش تمامی افراد ۱۲ تا ۲۵ ساله‌ای بودند که در شهر اصفهان در سال ۱۳۹۶ سکونت داشتند. سه گروه سنی، ۱۲، ۱۴ و ۱۶ ساله و یک گروه سنی موسوم به بزرگسالی در حال پیدایش (Amett, 2000) در محدوده سنی ۱۸ تا ۲۵ ساله، چهار گروه سنی مدنظر در این پژوهش بودند. با توجه به متفاوت بودن گروههای سنی شرکت کنندگان،

¹ Hartland forgiveness scale

روش اجرا و تحلیل: با استفاده از پرسشنامه‌های یادشده داده‌های پژوهش جمع‌آوری شدند. برای تحلیل داده‌های حاصل از ابزارهای پژوهش از شاخص‌های توصیفی (میانگین، انحراف معیار و ...)، آزمون‌های t گروه‌های مستقل و تحلیل واریانس چندمتغیره و آزمون تعقیبی توکی استفاده شد.

یافته‌ها

در ابتدا میانگین و انحراف معیار خرده‌مقیاس‌های بخشایش به تفکیک سن و جنسیت در جدول ۱ ارائه شده است.

بخشایش خود، گویه‌های ۷ تا ۱۲ خرده‌مقیاس بخشایش دیگران و گویه‌های ۱۳ تا ۱۸ بخشایش موقعیت را می‌سنجند. گویه‌ها طیف لیکرت ۵ درجه‌ای دارند که درجه ۱ کمترین میزان بخشایش و ۵ بیشترین میزان بخشایش را نشان می‌دهد. اکبری و همکاران (2007)، پایایی این مقیاس را طی مطالعه خود بررسی کردند و ضریب آلفای کرونباخ آن را در بخشایش خود ۰/۵ و بخشایش دیگران ۰/۶۵ و بخشایش موقعیت ۰/۵۲ گزارش کردند. عسگری و روشنی (2013) در پژوهش خود آلفای کرونباخ خرده‌مقیاس‌های هارتلند را بین ۰/۷۷ تا ۰/۸۱ گزارش کردند. در این پژوهش، آلفای کرونباخ بخشایش خود ۰/۵۲، بخشایش دیگران ۰/۶۸ و بخشایش موقعیت ۰/۵۱ به دست آمد.

جدول ۱. میانگین و انحراف معیار خرده‌مقیاس‌های بخشایش

<i>The mean and standard deviation of subscales of forgiveness</i>					
انحراف معیار		میانگین		شاخص‌ها	
پسر	دختر	پسر	دختر	گروه سنی	متغیر
۳/۱۹	۳/۶۵	۱۸/۸۲	۲۰/۰۵	۱۲ ساله	بخشایش خود
۳/۵۱	۲/۸۲	۱۸/۶۸	۱۹/۸۹	۱۴ ساله	
۲/۷۴	۳/۲۲	۱۸/۸۶	۱۸/۶۸	۱۶ ساله	
۳/۲۱	۳/۷۶	۱۸/۳۲	۱۷/۹۷	۱۸-۲۵ ساله	
۴/۵۸	۴/۷۴	۱۹/۸۶	۱۹/۳	۱۲ ساله	بخشایش دیگران
۵/۰۲	۴/۱	۱۸/۸۲	۱۹/۰۲	۱۴ ساله	
۳/۹۶	۵/۳۳	۱۷/۱۱	۱۸/۶۶	۱۶ ساله	
۴/۷	۴/۰۲	۲۰/۹۷	۲۰/۲۶	۱۸-۲۵ ساله	
۲/۹	۴/۳۲	۲۲/۱	۲۰/۳۶	۱۲ ساله	بخشایش موقعیت
۳/۱۶	۴/۳۳	۲۰/۸۶	۱۹/۹۷	۱۴ ساله	
۳/۶	۳/۷۳	۱۹/۸	۲۰/۳۹	۱۶ ساله	
۳/۴۹	۳/۵۹	۲۰/۹۵	۲۰/۹۳	۱۸-۲۵ ساله	

پژوهش معنی‌دار به دست نیامد و بنابراین، نیازی به بررسی تأثیر آنها نبود. برای انجام آزمون تحلیل واریانس چندمتغیره پیش‌فرض‌های آن بررسی شد. نتایج آزمون لوین مبنی بر برابری واریانس‌ها در گروه‌های نمونه و آزمون کولموگروف - اسمیرنوف

برای بررسی تحولی و مقایسه میانگین نمرات خرده‌مقیاس‌های بخشایش در گروه‌های سنی لازم بود ابتدا متغیرهای جمعیت‌شناختی بررسی شوند تا در صورت معنی‌داری روابط آنها، تأثیر آنها نیز بررسی شود. روابط بین متغیرهای جمعیت‌شناختی و متغیرهای

مشکلی در تحلیل به وجود نمی‌آورد (Molavi, 2016). نتایج آزمون تحلیل واریانس چندمتغیره برای بررسی تغییرات بخشایش خود، دیگران و موقعیت در گروه‌های سنی در جدول ۲ ارائه شده است.

مبنی بر نرمال بودن توزیع برای متغیرهای بخشایش خود، دیگران و موقعیت بررسی شد و در مواردی که پیش فرض‌ها برقرار نبود، با توجه به حجم بالاتر از ۴۰ نفر در گروه‌های نمونه، عدم رعایت این پیش فرض‌ها

جدول ۲. نتایج تحلیل واریانس چندمتغیره تأثیر گروه‌های سنی بر خرده‌مقیاس‌های بخشایش
Table 2. The results of multivariate variance analysis of the effect of age groups on subscales of forgiveness

متغیر	مجموع مجزورات	درجه آزادی	میانگین مجزورات	F	معناداری	مجذور آتا	توان آماری
بخشایش خود	۱۰۲/۲۵	۳	۳۴/۰۸	۳/۱۰	۰/۰۲	۰/۰۲	۰/۷۲۳
بخشایش دیگران	۳۶۰/۰۳	۳	۱۲۰/۰۱	۵/۶۷	۰/۰۰۱	۰/۰۴	۰/۹۴۶
بخشایش موقعیت	۷۰/۹۹	۳	۲۳/۶۶	۱/۷۲	۰/۱۶	۰/۰۱	۰/۴۵۱

متغیر بخشایش موقعیت تفاوت معنی‌داری بین گروه‌های سنی دیده نشد که با توجه به توان آماری پایین می‌تواند نشان‌دهنده عدم کفایت حجم نمونه باشد. در ادامه، به منظور بررسی تفاوت‌های زوجی آزمون تعقیبی توکی گرفته شد. نتایج در جدول ۳ آمده‌اند.

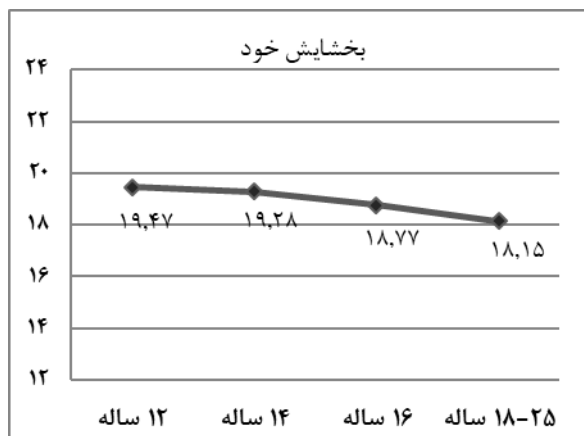
با توجه به جدول ۲، تفاوت بین گروه‌های سنی در متغیرهای بخشایش خود و دیگران معنی‌دار بود؛ اما مجذور آتا برای این دو متغیر به ترتیب ۰/۰۲ و ۰/۰۴ بود که براساس ملاک کوهن اثر کوچکی دارند. همچنین، توان آماری برای متغیر بخشایش خود در حدود ۰/۷۲ بود که از مقدار مفروض ۰/۸ کوچک‌تر بود. درباره

جدول ۳. مقایسه‌های زوجی تأثیر گروه‌های سنی بر بخشایش خود و دیگران
Table 3. Pairwise comparisons of the effect of age groups on forgiveness of self and others

متغیر وابسته	گروه مبنا	گروه مورد مقایسه	تفاوت میانگین‌ها	معناداری
بخشایش خود	۱۲ ساله	۱۸-۲۵ ساله	۱/۳۱	۰/۰۲
	۱۲ ساله	۱۶ ساله	۱/۶۳	۰/۰۵
بخشایش دیگران	۱۴ ساله	۱۸-۲۵ ساله	-۱/۶۸۶	۰/۰۵
	۱۶ ساله	۱۸-۲۵ ساله	-۲/۶۶۸	۰/۰۰۱

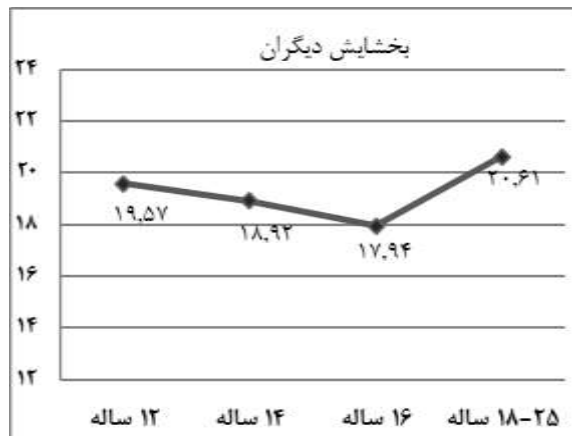
سالگی نسبت به ۱۲ سالگی کاهش یافته و در ۱۸ تا ۲۵ سالگی نسبت به ۱۴ و ۱۶ سالگی افزایش داشته است (به ترتیب $p=0/05$ ، $p=0/01$ ، $p=0/05$). در ادامه برای نمایش بهتر، تغییرات میانگین نمرات بخشایش خود و دیگران در چهار گروه سنی در شکل‌های ۱ و ۲ ارائه شده است.

با توجه به یافته‌های جدول ۳، درباره متغیر بخشایش خود، تنها بین دو گروه ۱۲ ساله و گروه ۱۸ تا ۲۵ ساله تفاوت معنی‌دار وجود دارد؛ بدین صورت که میانگین نمرات بخشایش خود در گروه ۱۸ تا ۲۵ ساله نسبت به گروه ۱۲ ساله کاهش یافته است ($p=0/02$)؛ اما درباره متغیر بخشایش دیگران بین سه گروه تفاوت معنی‌دار وجود دارد. میانگین نمرات بخشایش دیگران در ۱۶

شکل ۲. سیر تحول بخشایش خود در گروه‌های سنی

Figure 2. Development of self-forgiveness in age groups

شکل ۱. سیر تحول بخشایش دیگران در گروه‌های سنی

Figure 1. Development of others' forgiveness in age groups

حال پیدایش مشخص است. برای بررسی تفاوت جنسیتی در نمرات بخشایش دختران و پسران، هر گروه سنی از آزمون t مستقل به تفکیک چهار گروه استفاده شد. در جدول ۴ نتایج این آزمون ارائه شده است.

در نمودار ۱ مسیر نزولی میزان بخشایش خود در گروه‌های سنی مشاهده می‌شود. علاوه بر این، سیر نزولی میزان بخشایش دیگران در سنین مختلف دوره نوجوانی و سپس افزایش آن در دوره بزرگسالی در

جدول ۴. آزمون t مستقل خرده‌مقیاس‌های بخشایش دختران و پسران در گروه‌های سنی

Table 4. Independent t-test of forgiveness subscales of girls & boys in age groups

گروه‌ها	متغیر	نتایج آزمون F		نتایج آزمون t		
		معناداری	آزمون F	معناداری	درجه آزادی	تفاوت میانگین
۱۲ ساله	بخشایش خود	۰/۶۱	۰/۲۵	۰/۸۳	۱۰۳	-۱/۲۳
	بخشایش دیگران	۰/۹۹	۰/۰۰۱	۰/۶۰	۱۰۳	۰/۵۵
	بخشایش موقعیت	۰/۰۰۱	۱۰/۳۱	۲/۳۹	۱۰۳	۱/۷۳
۱۴ ساله	بخشایش خود	۰/۰۸	۳/۰۱	-۱/۸۹	۹۸	-۱/۲۱
	بخشایش دیگران	۰/۰۹	۲/۹۲	-۰/۲۱	۹۸	-۰/۱۹
	بخشایش موقعیت	۰/۰۲	۵/۳۷	۱/۱۶	۹۸	۰/۸۸
۱۶ ساله	بخشایش خود	۰/۵۲	۰/۴۱	۰/۲۹	۹۴	۰/۱۸
	بخشایش دیگران	۰/۰۲	۵/۴۳	-۱/۶	۹۴	-۱/۵۵
	بخشایش موقعیت	۰/۹۵	۰/۰۰۱	-۰/۷۸	۹۴	-۰/۵۹
۱۸-۲۵ ساله	بخشایش خود	۰/۱۹	۱/۷۳	۰/۴۸	۹۲	۰/۳۴
	بخشایش دیگران	۰/۶۸	۰/۱۶	۰/۸	۹۲	۰/۷۲
	بخشایش موقعیت	۰/۶۵	۰/۱۹	۰/۰۲	۹۲	۰/۰۱

تفاوتی مشاهده نشد. نمرات بخشایش موقعیت در گروه ۱۲ ساله در پسران بیش از دختران بود.

با توجه به جدول ۴، فقط در بخشایش موقعیت گروه ۱۲ ساله تفاوت جنسیتی با اندازه اثر $\eta^2=0/05$ معنادار بود ($p=0/01$ و $t=2/39$) و در سایر گروه‌ها

بحث

نتایج این پژوهش همسو با پژوهش‌های پیشین نشان دادند بخشایش دیگران در طول نوجوانی کاهش می‌یابد، در ۱۶ سالگی به کمترین حد خود می‌رسید و پس از آن در دوره بزرگسالی در حال پیدایش بخشایش دیگران افزایش درخور توجهی می‌یابد. پژوهش‌های گیرارد و مالت (2012) و چیراملو و همکاران (۲۰۰۸) سیر تحولی بخشایش دیگران در نوجوانان را تا ۱۵ سالگی به صورت نزولی گزارش کردند. همچنین، سابکوویاک و همکاران (۱۹۹۵) بیان کردند نوجوانان به طور معناداری کمتر از والد همجنس خود در شرایط مشابه می‌بخشیدند. همان‌طور که انتظار می‌رود تعارض مرحله بزرگسالی در حال پیدایش صمیمیت در مقابل انزواست و روابط با دیگران برای فرد مهم می‌شود، پس فرد با بخشایش خطاهای دیگران روابط ارزشمند خود را حفظ می‌کند (Kaleta & Mróz, 2018). حل موفقیت‌آمیز بحران مرحله نوجوانی منجر به حس قوی از هویت می‌شود، پایه‌ای برای تعاملات ارزشمند با دیگران می‌شود و فرد با ورود به بزرگسالی از خودمحوری^۱ به سمت دیگرمحوری^۲ حرکت می‌کند (Gold & Rogers, 1995 as cited in Kaleta & Mróz, 2018)؛ یعنی در مسیر تحول، بزرگسالی در حال پیدایش آغاز افزایش بخشایش دیگران است که همسو با پژوهش‌های مالت و همکاران (1998)، توسانت و همکاران (۲۰۰۱)، قائم‌مقامی و همکاران (2011) است. علاوه بر این، از منظر تحول اخلاقی، با توجه به اینکه این دوره با شکل‌گیری تفکر انتزاعی همراه است، نوجوان یاد می‌گیرد به زمان و مکانی فراتر از اکنون توجه کند و به مسائلی که با درد و رنج همراه است، نیز بیاندیشد (Lotfabadi, 2009)؛

بنابراین، در اواخر این دوره، به نوعی تحول شناختی پیچیده‌ای را در سطح درک مفاهیم اخلاقی تجربه می‌کند (Dadsetan & Tajrishi, 2004) که برای او آغازگر ایجاد چارچوب معناداری از عدالت است (Thomas & Mucherah, 2016)؛ به همین دلیل، شاید اواخر دوره نوجوانی به سبب این دسته از تغییرات، مدخل مناسبی برای درک بخشایش دیگران است که از تفکر دگر محور سرچشمه می‌گیرد.

همچنین، یافته‌های پژوهش نشان دادند سیر تحول بخشایش خود دارای شیب نزولی است و گروه ۱۸ تا ۲۵ ساله‌ها به طور معناداری خود را کمتر از گروه ۱۲ ساله‌ها می‌بخشند. براساس نظر اریکسون (1968)، از اواسط تا اواخر نوجوانی، تغییرات شناختی، نوجوانان را قادر می‌سازد تا صفات خود را در یک سیستم سازمان‌یافته ترکیب کنند و به یک هویت نسبتاً ثابت دست یابند و متمایز شدن عزت‌نفس که جنبه ارزیابی‌کننده خودپنداره است، شروع می‌شود (Berk, 2007/2014)؛ بنابراین، در طول نوجوانی که هویت شکل می‌گیرد، بخشایش خود تغییر زیادی نمی‌کند؛ ولی با پدیدار شدن عزت‌نفس، ارزیابی از خود صورت می‌گیرد؛ احساس‌هایی مانند گناه و شرم رشد می‌یابند و فرد درباره خطای خود حساس‌تر می‌شود. با تحول شناختی و ورود فرد به مراحل بالاتر تحول اخلاقی، او می‌تواند براساس ارزش‌های اخلاقی‌اش رفتار خود را بسنجد (Enright et al., 1989; Enright, 1991, 1994; Enright et al., 1992; Park & Enright, 1997) و بخشایش خود سخت‌تر انجام می‌گیرد و کاهش می‌یابد. پژوهش‌های توسانت و همکاران (2001)، تفاوت معناداری برای بخشایش خود در دوره بزرگسالی مشاهده نکردند. در پژوهش کالتا و مروز (2018) نیز بخشایش مثبت خود و موقعیت با سن رابطه‌ای نداشت؛ اما نبخشودن خود و موقعیت (بخشایش

¹ Self-centered

² other-centered

به این ترتیب، جهان‌بینی نظام‌مند یک فرد که در این فرهنگ پرورش یافته است و همه امور را دارای ترتیب، مقدمه و مؤخره می‌داند و برای هر امری آداب خاصی قائل است (Rahmani, 2017)، دچار بی‌نظمی می‌شود و احتمالاً این امر می‌تواند بخشایش موقعیت را فارغ از مسئله سن در او کمتر کند.

نتایج تفاوتی در نمرات بخشایش خود و دیگران دختران و پسران در هیچ‌یک از گروه‌های سنی نشان نداد که با پژوهش‌های انرایت و همکاران (1989)، مالتی و همکاران (2007)، بری و همکاران (2001)، گیرارد و مالت (1997) همسوست؛ اما در بخشایش موقعیت، تنها در گروه ۱۲ ساله‌ها تفاوت جنسیتی دیده شد که بخشایش موقعیت در پسران بیش از دختران بود. با توجه به نبود پیشینه‌نمی‌توان اظهار نظر دقیق کرد. شاید این تفاوت ناشی از تفاوت در گروه نمونه پژوهش باشد و در پژوهش‌های بعدی تکرار نشود؛ ولی شاید بتوان این نتیجه را به تفاوت فرهنگی حاکم بر ایران نسبت داد. تفاوت در جامعه‌پذیری دختران و پسران تقریباً در همه جوامع و فرهنگ‌ها به صورت‌های گوناگون وجود دارد (Dastranj, 2013). در چارچوب خانواده‌های ایرانی، دختران از کودکی با تبعیض‌هایی در امور مختلف از جمله در آموزش و پرورش مواجه می‌شوند. در واقع پایه‌های تفاوت جنسیتی در خانواده گذاشته می‌شود و خانواده‌ها، آگاهانه یا ناآگاهانه، فرزندان دختر و پسر خود را به یک شکل تربیت نمی‌کنند. در انتقال نقش‌های جنسیتی مسئله این است که به دختر و پسر از همان کودکی تصورات چگونگی بودن در زندگی آینده ارائه می‌شود. فرهنگ ایرانی دختران را بیش از پسران تشویق به ورود سریع‌تر به نوجوانی و جداسدن از دوران کودکی می‌کند؛ به دلیل نقش بسزای زن در خانواده ایرانی دختران باید سریع‌تر از پسران برای ایفای نقش‌های جنسیتی در آینده آماده

منفی) با افزایش سن کاهش یافته بود؛ اما نتایج این پژوهش تغییرات بخشایش موقعیت، در چهار گروه را معنادار نشان نداد. متأسفانه پیشینه پژوهش بر بخشایش دیگران تمرکز دارد و ابعاد دیگر بخشایش هنوز به دقت بررسی نشده‌اند؛ از این رو، شواهد کمی برای مقایسه یافته‌های بخشایش خود و موقعیت به‌خصوص در دوره نوجوانی وجود دارد.

در تبیین این نتیجه می‌توان به تعاریف ارائه‌شده از بخشایش موقعیت و وضعیت فرهنگی و شخصیتی مردم اصفهان اشاره کرد. در رویکرد مطالعات قرن بیستم درباره نسبت فرهنگ و شخصیت از دیدگاه علوم اجتماعی به بررسی علمی این نسبت پرداخته می‌شود؛ بی‌آنکه هدف ارزش‌گذاری و داوری داشته باشند. مسئله اصلی این نوع رویکردها در علوم اجتماعی، پرداختن به چرایی و سازوکارهای شکل‌گیری الگوهای شخصیتی به‌صورت تدریجی در تعاملات جمعی، فردی و نهادهای اجتماعی و تأثیر آن‌ها در اعضای جامعه است (Rahmani, 2017). در پژوهشی از این دست رحمانی (۱۳۹۶) در «ترسیم جهان‌بینی شخصیت اصفهانی» به نظم اشاره داشته است. او معتقد است در این جهان‌بینی پدیده‌ها، روابط و الگوهای تعاملی و اشیا در نظم تعریف می‌شود و محور و معیار اصلی ایجاد نظم، عقلانیت ابزاری و کنش عقلانی معطوف به هدف است؛ بنابراین، همان‌طور که قبلاً نیز اشاره شد شرایطی که مفروضات مثبت یک فرد را نقض می‌کند و منجر به پاسخ منفی به آن موقعیت‌ها می‌شود، معیارهای ذکر شده برای یک تجاوز و خطا را برآورده می‌کند؛ برای مثال، یک بیماری فاجعه‌بار ممکن است مفروضات فرد را درباره آسیب‌ناپذیری یا معناداری دنیا نقض کند و منجر به افکار منفی، احساسات یا رفتارهای درباره بیماری و عواقب آن می‌شود (Thompson et al., 2005) و نظم حاکم بر جهان‌بینی فرد را برهم زند.

اکبری، م.، گلپور، م.، و کامکار، م. (۱۳۸۷). رابطه اعتماد بین فردی، خودکارآمدی، پایبندی مذهبی و بخشش با باورهای دنیای عادلانه توزیعی و رویه‌ای. *مجله دانش و پژوهش در روانشناسی کاربردی*، ۱۰(۳۶-۳۵)، ۸۰-۵۳.

ایمانی‌فر، ح.، فاطمی، ج.، و امینی، ف. (۱۳۹۱). بخشش از دیدگاه روانشناسی و قرآن کریم. *مجله انسان پژوهی دین*، ۹(۲۷)، ۱۷۵-۱۴۹.

برک، ل. (۱۳۹۳). *روانشناسی رشد* (ترجمه یحیی سیدمحمدی). انتشارات رشد. (تاریخ انتشار به زبان اصلی، ۲۰۰۷).

بهراری، ف.، فاتحی‌زاده، م.، احمدی، ا.، مولوی، ح.، و بهرامی، ف. (۱۳۸۹). تأثیر مشاوره زناشویی مبتنی بر امید، بخشش و ترکیبی از این دو بر میزان تحریف‌های شناختی بین فردی زوج‌های متقاضی طلاق. *مجله تحقیقات علوم رفتاری*، ۱(۱)، ۳۳-۲۴. پرچم، ا.، و فتاحی‌سده، ف. (۱۳۹۵). کارکرد بخشش در تحکیم و آرامش خانواده از منظر قرآن. *مجله بصیرت و تربیت اسلامی*، ۱۳(۳۷)، ۸۸-۶۶.

پوراسمعی، ا.، بیرامی، م.، و هاشمی، ت. (۱۳۸۹). رابطه عامل‌های شخصیتی و زیرمؤلفه‌های بخشش در میان دانشجویان. *مجله اندیشه و رفتار*، ۶(۲۳)، ۹۳-۸۳.

پورطالب، س.، غباری‌بناب، ب.، قاسم‌زاده، س.، و بابکری، ح. (۱۴۰۰). بررسی اثربخشی برنامه بخشایشگری بر مهارت کنترل خشم نوجوانان بزهکار شهر تهران. *روانشناسی افراد استثنایی*، ۱۱(۴۱)، ۱۹۳-۱۶۹.

حافظ‌نیا، م. ر. (۱۳۸۹). *مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی*. سمت.

خادمی، ز.، یاراحمدی، س.، و همای، ر. (۱۳۹۶). پیش‌بینی دزدگی زناشویی براساس ویژگی‌های

شوند. همچنین، به دلیل باور به اینکه دختر باید مهربان و دلسوز باشد، دختران زودتر درگیر مشکلات اقتصادی و اجتماعی خانواده می‌شوند و با بی‌عدالتی‌ها در جامعه آشنا می‌شوند (Azazi, 1998). پس شاید بتوان گفت دختران در خانواده ایرانی زودتر از پسران وارد نوجوانی می‌شوند و بی‌عدالتی‌ها در جامعه را لمس می‌کنند و این روبه‌روشدن با واقعیت‌ها باعث می‌شود دختران بیش از پسران شرایط را تحلیل و درک کنند و نسبت به بخشایش موقعیت حساس‌تر باشند و کمتر از پسران حاضر به بخشایش موقعیت باشند.

شاید بتوان نتیجه گرفت نوجوانی زمان بحرانی برای بخشایش است و یافته‌هایی از این دست می‌تواند به والدین و مربیان، مشاوران و روانشناسان کمک کند تا با شناخت بهتر ویژگی‌های دوره نوجوانی با درک شرایط، ارتباط بهتری با آنها برقرار کنند. لازم به توضیح است میزان کم اندازه اثر و توان آماری برخی نتایج، عدم کنترل متغیرهایی مانند تعداد اعضای خانواده، محل زندگی و وضعیت اقتصادی خانواده از محدودیت‌های این پژوهش بود که می‌تواند بر نتایج تأثیر داشته باشد. انجام نمونه‌گیری دردسترس برای گروه سنی ۱۸ تا ۲۵ سال نیز می‌تواند بر قابلیت تعمیم نتایج این گروه اثر بگذارد. پیشنهاد می‌شود برای شناخت بهتر تغییرات بخشایش در طول عمر، سیر تحول بخشایش کل دوره بزرگسالی با حجم نمونه بزرگ‌تر و ابزاری با پایایی بالاتر انجام شود.

منابع

احدی، ح.، و جمهوری، ف. (۱۳۸۰). *روانشناسی رشد ۲: نوجوانی، جوانی، میانسالی، پیری* (چاپ دوم). نشر پردیس.

اعزازی، ش. (۱۳۷۶). *جامعه‌شناسی اشتغال زنان ایران*. گزارش، ۱(۸۵-۸۶)، ۶۶-۶.

محمدی، د.، بدری، ر.، فتحی آذر، ا.، و نعمتی، ش. (۱۴۰۰). اثربخشی آموزش بخشایشگری بر افزایش بهزیستی تحصیلی در دانش‌آموزان قربانی قلدری. *روانشناسی کاربردی*، ۱۵(۳)، ۵۹۵-۵۶۱.

منصور، م.، و دادستان، پ. (۱۳۷۴). دیدگاه پیاژه در گستره تحول روانی. مؤسسه بعثت.

منصور، م.، و دادستان، پ. (۱۳۸۳). *روانشناسی ژنتیک ۲: از روان تحلیل‌گری تا رفتارشناسی* (چاپ پنجم). رشد.

منصور، م. (۱۳۷۸). *روانشناسی ژنتیک: تحول روانی از تولد تا پیری*. سمت.

مولوی، ح. (۱۳۹۵). *راهنمای عملی Amuse, Spss در علوم رفتاری: تحلیل توصیفی و استنباطی داده‌ها، تحلیل مسیر و برازش مدل*. پویش اندیشه.

References

- Ahadi, H., & Jomehri, F. (2001). *Developmental psychology 2: Adolescence, youth, middle age, old age* (2nd ed.). Pardis. [In Persian]
- Akbari, M., Golparvar, M., & Kamkar, M. (2007). The relationship between interpersonal trusts, forgiveness, self-efficacy and religiosity with procedural distributive beliefs of a just world. *Knowledge and Research in Applied Psychology*, 10(35-36), 53-80. [In Persian]
- Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55(5), 469-480.
- Asgari, P., & Roshani, K. (2013). Validation of forgiveness scale and a survey on the relationship of forgiveness and students' mental health. *International Journal of Psychology and Behavioral Research*, 2(2), 109-115.
- Azazi, Sh. (1998). Sociology of Iranian women's employment. Report, 8(85-86) 66-67. [In Persian]
- Bahari, F., Fatehizadeh, M., Ahmadi, A., Molavi, H., & Bahrami, F. (2010). The effect of hope, forgiveness and combined marital counseling on interpersonal cognitive distortions of divorcing couples. *Journal of Research in Behavioral Science*, 8(1), 24-33. [In Persian]

بخشش در زوجین شهر میاندوآب. *مجله پیشرفت‌های نوین در علوم رفتاری*، ۱(۴)، ۴۲-۵۱.

دادستان، پ.، و پورمحمدرضا تجربی، م. (۱۳۸۳). تحول مفاهیم اخلاقی و دیگر دوستی در دانش‌آموزان دوره راهنمایی. *روانشناسی تحولی: روانشناسان ایرانی*، ۱(۲)، ۱-۱۳.

دسترنج، م. (۱۳۹۲). بررسی رابطه ویژگی‌های خانواده با جامعه‌پذیری فرزندان. *زن و مطالعات خانواده*، ۶(۲۲)، ۷۹-۹۸.

رحمانی، ج. (۱۳۹۶). فرهنگ و شخصیت در اصفهان: مطالعه‌ای انسان‌شناختی در باب یک گونه شخصیتی در شهر اصفهان. *پژوهش‌های انسان‌شناسی ایران* (نامه علوم اجتماعی)، ۱(۱)۷، ۷-۲۹.

سعادت‌مند، خ.، و بساک نژاد، س.، و امان الهی، ع. (۱۳۹۶). اثربخشی زوج درمانی مبتنی بر پذیرش و تعهد بر صمیمیت و بخشش زوج‌ها. *روانشناسی خانواده*، ۴(۱)، ۴۱-۵۲.

صالحی، ز. (۱۳۹۲). تحلیل و تبیین مفهوم بخشایش. *پژوهش‌های اخلاقی*، ۴(۲)، ۱۳۰-۱۰۵.

صدری میرچی، ا.، محمدی، ن.، فیاضی، م.، و افسر، ا. (۱۳۹۶). بررسی رابطه بهزیستی روانشناختی با جهت‌گیری مذهبی و بخشش در دانشجویان دانشگاه محقق اردبیلی. *مجله پژوهش در دین و سلامت*، ۳(۲)، ۲۰-۳۰.

لطف‌آبادی، ح. (۱۳۸۸). *روانشناسی رشد* (۲): نوجوانی، جوانی و بزرگسالی (چاپ دهم). سمت.

لواف پورنوری، ف.، زهراکار، ک.، و آذرهوش فتیده، ز. (۱۳۹۳). تبیین نقش اثربخشی مداخله بخشش فرآیندمحور در کاهش انگیزه‌های انتقام‌جویی و دوری‌گزینی دانش‌آموزان پسر دوره راهنمایی. *روانشناسی مدرسه*، ۳(۱۰)، ۱۷۰-۱۸۵.

- Girard, M., & Mullet, E. (1997). Forgiveness in adolescents, young, middle-aged, and older adults. *Journal of Adult Development, 4*, 209–220.
- Girard, M., & Mullet, E. (2012). Development of the forgiveness schema in adolescence. *Universitas Psychologica, 11*(4), 1235-1244.
- Hafeznia, M. (2010). *An introduction to the research method in humanities*. Samt. [In Persian]
- Hall, J. H., & Fincham, F. D. (2005). Self-forgiveness: The stepchild of forgiveness research. *Journal of Social and Clinical Psychology, 24*(5), 621-637.
- Ho, M. Y., & Fung, H. H. (2011). A dynamic process model of forgiveness: A cross-cultural perspective. *Review of General Psychology, 15*(1), 77-84.
- Hook, J. N., Worthington Jr, E. L., & Utsey, S. O. (2009). Collectivism, forgiveness, and social harmony. *The Counseling Psychologist, 37*(6), 821-847.
- Imanifar, H. R., Fatemi, J., & Amini, F. (2012). The concept of forgiveness in psychology and the Holy Qur'an. *Religious Anthropology, 9*(27), 149-175. [In Persian]
- Kaleta, K., & Mróz, J. (2018). Forgiveness and life satisfaction across different age groups in adults. *Personality and Individual Differences, 120*, 17-23.
- Kaleta, K., & Mróz, J. (2022). Gender differences in forgiveness and its affective correlates. *Journal of Religion and Health, 61*(4), 2819-2837.
- Kohlberg, L. (1976). Moral stages and moralization: The cognitive-development approach. In T. Lickona (Ed.), *Moral development and behavior: Theory and research and social issues* (pp. 31-53). Holt, Rinehart, and Winston.
- Khademi, Z., Yarhamdi, S., & Hamami, R. (2015). Prediction of marital dissatisfaction based on characteristics of forgiveness in couples of Miandoab. *Journal of New Advances in Behavioral Sciences, 1*(4), 42-51. [In Persian]
- Krejcie, R. V., & Morgan, D. W. (1970). Determining sample size for research activities. *Educational and Psychological Measurement, 30*, 607-610.
- Lavafpour Noori, F., Zahrakar, K., & Azarhoosh Fatideh, Z. (2014). Clarifying the effectiveness of process-oriented forgiveness intervention in reducing revenge and
- Berk, L., E. (2014). *Development through the lifespan* (Y. Seyed Mohammadi, Trans.). Roshd. (Original work published 2007). [In Persian]
- Berry, J. W., Worthington Jr, E. L., Parrott III, L., O'Connor, L. E., & Wade, N. G. (2001). Dispositional forgivingness: Development and construct validity of the Transgression Narrative Test of Forgivingness (TNTF). *Personality and Social Psychology Bulletin, 27*(10), 1277-1290.
- Chiaromello, S., Mesnil, M., Muñoz Sastre, M. T., & Mullet, E. (2008). Dispositional forgiveness among adolescents. *European Journal of Developmental Psychology, 5*(3), 326-337.
- Clark, M. (1989). The cultural spectrum. In *Ariadne's thread: The search for new modes of thinking* (pp. 157-181). St. Martin's Press.
- Dadsetan, P., & Tajrishi, M. (2004). Moral development and altruism in middle school students. *Journal of Developmental Psychology: Iranian Psychologists, 1*(2), 1-13. [In Persian]
- Dastranj, M. (2013). A study of the relationship between family characteristics and children's socialization. *Women and Family Studies, 6*(22), 79-98. [In Persian]
- Enright, R. D., & the Human Development Study Group. (1991). The moral development of forgiveness. In W. Kurtines & J. Gewirtz (Eds.), *Handbook of moral behavior and development* (Vol. 1, pp. 123–152). Erlbaum.
- Enright, R. D. (1996). Counseling within the forgiveness triad: On forgiving, receiving forgiveness, and self-forgiveness. *Counseling and Values, 40*(2), 107-126.
- Entight, R. D. (1994). Piaget on the moral development of forgiveness: Identity or reciprocity?. *Human Development, 37*(2), 63-80.
- Enright, R. D., Gassin, E. A., & Wu, C. R. (1992). Forgiveness: A developmental view. *Journal of Moral Education, 21*, 99-114.
- Enright, R. D., Santos, M. J., & Al-Mabuk, R. (1989). The adolescent as forger. *Journal of Adolescence, 12*(1), 95-110.
- Erikson, E. H. (1993, originally published in 1950). *Childhood and society*. Norton.
- Ghaemmaghami, P., Allemand, M., & Martin, M. (2011). Forgiveness in younger, middle-aged and older adults: Age and gender matters. *Journal of Adult Development, 18*(4), 192-203.

- nations and communities* (pp.135-147). Springer.
- Nisbett, R. E. (2003). *The geography of thought: How Asians and Westerners think differently...and why*. Free Press.
- Parcham, A., & Fatahi zadeh, F. (2016). The function of forgiveness in the consolidation and peace of the family from the perspective of the Qur'an. *Islamic Insight and Education Journal*, 13(37), 66-88. [In Persian]
- Park, Y. O., & Enright, R. D. (1997). The development of forgiveness in the context of adolescent friendship conflict in Korea. *Journal of Adolescence*, 4(20), 393-402.
- Peterson, C., & Seligman, M. E. (2004). *Character strengths and virtues: A handbook and classification* (Vol. 1). Oxford University Press.
- Pieterse, J. N. (2007). Ethnicities and global multicultural: *Pants for an octopus*. Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Pouresameli, A., Birami, M., & Hashemi, T. (2009). The relationship between personality factors and the sub-components of forgiveness among students. *Journal of Thought and Behavior*, 6 (23), 83-93. [In Persian]
- Pourtaieb, S., Ghobari Bonab, B., Ghasemzadeh, S., & Babakri, H. (2021). Evaluation of the effectiveness of forgiveness program on anger management skills of delinquent adolescents in Tehran. *Psychology of Exceptional Individuals*, 11(41), 169-193 [In Persian].
- Rahmani, J. (2017). Culture and personality in Isfahan: An anthropological study of modal personality. *Iranian Journal of Anthropological Research*, 7(1), 7-29. [In Persian]
- Riek, B. M., & DeWit. C. C. (2018). Differences and similarities in forgiveness seeking across childhood and adolescence. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 44(8), 1119-1132.
- Saadatmand, K., Basak Nejad, S., & Amanollahi, A. (2017). The effectiveness of an acceptance and commitment- based couple therapy in intimacy and forgiveness among couples. *Journal of Family Psychology*, 4(1), 41-52. [In Persian]
- Sadri Damirchi, E., Mohammadi, N., Fayazi, M., & Afsar, E. (2017). Examining the relationship of psychological well-being with religious orientation and forgiveness among students at the University of Mohaghegh Ardabili. *Journal of Pizhūhish Dar dīn Va* avoidance motives of middle school male students. *School Psychology*, 3(10), 170-185. [In Persian]
- Lotfabadi, H. (2009). *Developmental psychology (2): Adolescence, youth and adulthood* (10th ed.). Samt. [In Persian]
- Maltby, J., Macaskill, A., & Gillett, R. (2007). The cognitive nature of forgiveness: Using cognitive strategies of primary appraisal and coping to describe the process of forgiving. *Journal of Clinical Psychology*, 63(6), 555-566.
- Mansour, M. (1999). *Developmental psychology: from birth to senescence*. Tehran. (In Persian)
- Mansour, M., & Dadsetan, P. (2004). *Genetic psychology II: From psychoanalysis to ethology* (5th ed.). Roshd. [In Persian]
- Mansour, M., & Dadsetan, P. (2000). *Piaget's standpoint on developmental stages: Tests and tasks for assessment of intelligence from childhood to adulthood*. Be'sat Institution. [In Persian]
- McElroy-Heltzel, S. E., Davis, D. E., Ordaz, A. C., Griffin, B. J., & Hook, J. N. (2020). Measuring forgiveness and self-forgiveness: Descriptions, psychometric support, and recommendations for research and practice. In E. L. Worthington, Jr., & N. G. Wade (Eds.), *Handbook of forgiveness* (pp. 74-84). Routledge.
- Miller, A. J., Worthington Jr, E. L., & McDaniel, M. A. (2008). Gender and forgiveness: A meta-analytic review and research agenda. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 27(8), 843-876.
- Mohammadi, D., Badri Gargari, R., fathiazar, E., & nemati, S. (2021). The effectiveness of forgiveness training program on increasing academic well-being in victims of bullying students. *Journal of Applied Psychology*, 15(3), 565-591. [In Persian]
- Molavi, H. (2016). *Spss practical guide in behavioral sciences: Descriptive and inferential data analysis, path analysis and model fitting*. Pouyeshe Andishe. (In Persian)
- Mullet, E., Houdbine, A., Laumonier, S., & Girard, M. (1998). "Forgivingness": Factor structure in a sample of young, middle-aged, and elderly adults. *European Psychologist*, 3(4), 289-297.
- Neto, J. R., Enright, R., Seibel, B., & Koller, S. (2014). Positive psychology and interpersonal forgiveness within cultures. In *Positive*

- Toussaint, L. L., Williams, D. R., Musick, M. A., & Everson, S. A. (2001). Forgiveness and health: Age differences in a US probability sample. *Journal of Adult Development, 8*(4), 249-257.
- Trujillo, M. A., Bowland, S. Y., Myers, L. J., Richards, P. M., & Roy, B. (Eds.). (2008). *Re-Centering Culture and Knowledge in Conflict Resolution Practice* (First ed.). Syracuse University Press.
- Tucker, J. R., Bitman, R. L., Wade, N. G., & Cornish, M. A. (2015). Defining forgiveness: Historical roots, contemporary research, and key considerations for health outcomes. In *Forgiveness and Health*, (pp. 13-28). Springer.
- Worthington, E. L., Witvliet, C. V. O., Pietrini, P., & Miller, A. J. (2007). Forgiveness, health, and well-being: A review of evidence for emotional versus decisional forgiveness, dispositional forgivingness, and reduced unforgiveness. *Journal of Behavioral Medicine, 30*(4), 291-302.
- Salāmat (i.E., Research on Religion & Health)*, 3(2), 20-30. [In Persian]
- Salehi, Z. (2014). Analysis and explanation of the concept of forgiveness, *Ethical Researches, 4*(2), 130-105. [In Persian]
- Subkoviak, M. J., Enright, R. D., Wu, C. R., Gassin, E. A., Freedman, S., Olson, L. M., & Sarinopoulos, I. (1995). Measuring interpersonal forgiveness in late adolescence and middle adulthood. *Journal of Adolescence, 18*(6), 641.
- Thomas, K. J., & Mucherah, W. M. (2016). How fair is my world? Development of just world beliefs among Kenyan students. *Journal of Adolescence, 49*, 244-253.
- Thompson, L. Y., Snyder, C. R., Hoffman, L., Michael, S. T., Rasmussen, H. N., Billings L. S., Heinze, L., Neufeld, E. J., Shorey, S. H., Roberts, C. J., and Roberts, E. D. (2005). Dispositional forgiveness of self, others, and situations. *Journal of Personality, 73*, 313-359.